

Мазурок О. Я.,

здобувач кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ

СИТУАЦІЙНИЙ ПІДХІД У РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ БЕЗВІСНИМ ЗНИКНЕННЯМ ОСОБИ

Анотація. У статті виділено типові ситуації початкового етапу розслідування злочинів, пов'язаних із безвісним зникненням особи, і висвітлено найбільш оптимальні шляхи їх вирішення.

Ключові слова: розслідування злочинів, безвісне зникнення особи, типові слідчі ситуації, ситуаційний підхід у розслідуванні злочинів.

Постановка проблеми. Ситуаційний підхід у розслідуванні злочинів, оснований на теорії криміналістичної ситуалогії, є на сьогодні загально визнаним у криміналістиці. На ситуаційність розслідування зверталась увага вчених ще з радянських часів, проте визначення слідчої ситуації було сформульоване лише в 1967 р. О.Н. Колесніченко. Надалі окремі аспекти цієї проблеми висвітлювалися у своїх роботах багатьма вченими. Серед вітчизняних науковців розробкою таких питань займалися С.В. Великанов [1], В.К. Весельський [2], В.Я. Горбачевський [3], А.П. Дубовой [4], І.І. Когутич [5] та інші.

Вищевказаний підхід застосовується в криміналістичній тактиці під час формування систем тактичних прийомів проведення слідчих (розшукових) дій і в судовій експертизі під час розв'язання ситуаційних і діагностичних завдань. Згідно з ним, на основі аналізу безлічі слідчих ситуацій подібні за певними ознаками та критеріями узагальнюють і поєднують як деякий тип [6, с. 174].

Загалом під слідчою ситуацією в криміналістиці розуміють сукупність низки обставин (умов, факторів), що характеризують особливості розслідування конкретного злочину на певний момент його проведення [7, с. 66].

Досліджуючи ситуаційний підхід до розслідування злочинів, учені «слідчу ситуацію» розглядають у двох аспектах, один із яких охоплює стан самого розслідування на певному етапі й має, так би мовити, внутрішній характер, інший містить сукупність умов, за яких відбувається в цей момент процес розслідування, і має переважно зовнішній характер (обстановка розслідування) [8, с. 167].

Типова слідча ситуація характеризується наявністю найбільш специфічних видових рис, що конкретизують визначений клас чи групу слідчих ситуацій. На відміну від множин конкретних ситуацій, що підпадають під ознаки визначеної класифікаційної групи, типова ситуація є єдиною в межах розслідування певного виду злочину. Типова слідча ситуація в зазначеному змісті відображує особливості джерел і умов її формування та засобів і методів її вирішення під впливом специфіки виду злочину, елементів його криміналістичної характеристики, етапів розслідування [9, с. 17].

Аналіз статистичних показників указує, що сьогодні є доволі розповсюдженими факти безвісного зникнення людей, значна частина яких має кримінальний характер. Так, тільки за перше півріччя 2015 р. 10 718 відкритих кримінальних проваджень за вказаними фактами перебувало в органах досудового

розслідування. Уважаємо необхідним відмітити, що окрему категорію безвісти зниклих осіб у нашій державі, зважаючи на те що на сході країни досі відбувається збройний конфлікт, становлять військовослужбовці та інші громадяни, які постраждали під час проведення антитерористичної операції.

Після прийняття у 2012 р. Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), а також відомчих нормативно-правових актів було суттєво змінено порядок розгляду заяв і повідомлень про безвісне зникнення громадян. З огляду на вищезазначене існує актуальність наукового аналізу законодавчих новел, а також тих проблемних питань, що виникають під час правозастосовної практики. Серед інших питань, які потребують глибокого наукового осмислення, не менш значущим є вивчення ситуаційного підходу в розслідуванні таких злочинів. Практична цінність ситуаційного підходу до розслідування злочинів у тому, що під час його застосування слідчий зіставляє конкретну слідчу ситуацію з описаною в методичі розслідування, щоб установити ступінь її типовості або, навпаки, нестандартності й обрати відповідний алгоритм заходів для ефективного розслідування злочинів, пов'язаних із безвісним зникненням особи.

Метою статті є виділення типових ситуацій початкового етапу розслідування фактів, пов'язаних із безвісним зникненням особи, та висвітлення найбільш оптимальних шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з результатами вивчених 60 кримінальних проваджень, порушених за ознакою ст. 115 Кримінального кодексу України (далі – КК України), з поміткою «зниклі безвісти» (розпочатих згідно з вимогами КПК України 2012 р.), було з'ясовано, що найбільш розповсюдженими й такими, що можна вважати типовими, є нижчезазначені ситуації.

Донесення відомостей про подію до Єдиного реєстру досудових розслідувань типовими є ситуації за таких умов:

1. До органів внутрішніх справ надійшла заява про безвісне зникнення особи, і ще на етапі здійснення перевірних дій виявлені сліди, речові докази, маються свідки, що вказують про те, що стосовно зниклої особи вчинено кримінальне правопорушення.

2. Отримана заява про безвісне зникнення особи, але на етапі здійснення перевірних дій щодо вказаного в заяві факту зникнення особи не встановлено обставин, які достеменно свідчили б про вчинене кримінальне правопорушення.

3. Факт зникнення особи (та її ймовірне вбивство) був установленний правоохоронними органами, зокрема, під час здійснення їхніми працівниками оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД). Як правило, у такій ситуації в розпорядженні слідчого містяться матеріали ОРД, інформації, що міститься в цих матеріалах, щоб розпочати по вказаному факту кримінальне провадження, виявляється достатньо.

За всіх указаних типових ситуацій перевіряються такі основні версії про можливі причини й обставини зникнення людини.

Перша версія: «зникла особа стала жертвою злочину» (убивства, викрадення або позбавлення волі, торгівлі людьми тощо).

Друга версія: «зникнення людини немає кримінального характеру». Вона поділиться на такі більш конкретні версії: зникла особа жива, але з тих чи інших причин не бажає виявляти своє місцезнаходження; зникла особа затримана за вчинення кримінального правопорушення; зникла особа стала жертвою нещасного випадку, у результаті якого вона загинула; зникла особа вчинила самогубство; безвісна відсутність особи пов'язана з її ненасильницькою смертю від віку або в результаті хронічного захворювання, переохолодження тощо; зникнення людини пов'язане з її госпіталізацією (особа знаходиться в тяжкому стані й не може повідомити близьких про своє місцезнаходження); у випадку зникнення дитини, окрім вищезгаданого, також припускається, що вона пішла з дому після сварки в сім'ї та не бажає говорити, де вона, заблукала, загубилася, не змогла вчасно повідомити рідним про своє місцезнаходження (розрядився мобільний телефон) тощо.

Якою б не була правдоподібною основна версія, завжди до речним є висунення контрверсій.

Стосовно кожної версії слідчий буде уявну модель події, зіставляє з нею наявну слідову картину. З цією метою насамперед проводиться огляд останнього місця проживання (перебування) особи. Цей вид огляду може бути проведений ще до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ч. 3 ст. 214 КПК України). Така невідкладність проведення цієї слідчої (розшукової) дії пояснюється тим, що саме своєчасне її проведення дає змогу виявити й зафіксувати сліди, матеріальні об'єкти та інші речові докази, які мають стосунок до зазначеної події, можуть сприяти встановленню місцезнаходження зниклих осіб або їх ідентифікації з невідомими трупами. Проведення огляду має відповідати процесуальним вимогам, що містяться в ст. 237 КПК України, а також застосуванню відповідних тактичних прийомів, розроблених криміналістикою.

Про необхідність висунення версії «зникла особа стала жертвою злочину» можуть указувати такі ситуаційні ознаки: відсутність у зниклої особи, на думку родичів і близьких осіб, планів щодо раптового від'їзду (уходу); наявність за місцем проживання особистих речей (наприклад, змінної білизни, теплих речей, якщо зникнення відбулося в зимовий період часу); документів, без яких зниклий не може обходитися в іншому місці; наявність ліків, які зниклий безвісті приймає щодня; виявлення в помешканні зниклого (у місці його останнього перебування) або в транспортному засобі, що належить зниклий безвісті особі (його службовому автомобілі), слідів крові; установлення наявності неприязних стосунків у сім'ї, із сусідами чи іншими особами; отримання інформації про факти погроз на адресу зниклого; малолітній вік потерпілого; відсутність захворювань, що можуть слугувати причиною раптової смерті, утрати пам'яті, нездатності орієнтуватись у часі та просторі; зникнення з автотранспортом або значною сумою грошей, коштовностями; наявність у зниклого злочинних зв'язків; неправдоподібність і суперечності в заяві про зникнення, суттєві розбіжності в показах сусідів, свідків, заявника про обставини, що передували зникненню; виявлення підстав для підозри в зацікавленості визначених осіб у смерті зниклого.

Першочерговим питанням, на яке повинен слідчий знайти відповідь, перевіряючи вказані версії, є таке: чи міг зниклий виїхати з місця останнього (постійного) перебування за власним бажанням, а також з'ясування інформації щодо часу, місця та

обставин безвісного зникнення особи; можливих причин зникнення, стану здоров'я. Із цією метою одержуються пояснення передусім від особи, котра заявила про зникнення члена своєї сім'ї або знайомого, а також від сусідів, друзів, знайомих по роботі чи навчанню безвісно зниклої особи. Залежно від відомих обставин, у конкретному кримінальному провадженні може бути необхідність опитування й інших осіб. У тому випадку, коли безвісно зниклою є дитина-вихованець спеціальних шкіл, будинків-інтернатів та інших спеціалізованих установ, обов'язково повинні бути опитані працівники цих установ, якими здійснювався контроль за поведінкою та вихованням дитини. Це, зокрема, керівник цієї установи, вихователі. Опитуються також діти серед оточення безвісно зниклої дитини [10, с. 18].

Важливим є своєчасне зібрання відповідних довідок із РА-ЦСів, моргів, лікарень; соціально-педагогічних характеристик за місцем проживання, навчання, роботи тощо.

Зауважимо, що на сьогодні, якщо протягом 24 годин після подання заяви про безвісне зникнення людини перевірними заходами органам внутрішніх справ України (Національній поліції) не вдалося встановити місцезнаходження зниклої безвісти особи, відомості про цю подію вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Факт зникнення людини попередньо кваліфікується як умисне вбивство за ст. 115 КК України, а також робиться додаткова відмітка – «безвісне зникнення». Перекваліфікація події має місце тоді, коли в ході досудового розслідування буде встановлено про вчинення іншого злочину.

Після внесення відомостей про подію до Єдиного реєстру досудових розслідувань найбільш розповсюдженими й такими, що можна вважати типовими, є такі:

1. Ситуація, коли до факту зникнення особи причетним є сам заявник або інші близькі особи (родичі, друзі) зниклої безвісти особи.

2. Стосовно зниклої безвісти особи (яка входила до складу організованої злочинної групи) учинено вбивство членами злочинного угруповання в процесі їхнього протистояння.

3. Зниклу безвісти особу вбито у зв'язку з її професійною діяльністю.

4. Зниклий безвісті став жертвою злочину під час перебування на території проведення Антитерористичної операції на сході України.

5. Зниклу особу було вбито з метою укриття іншого злочину (наприклад, згвалтування).

У свою чергу, підкреслимо, що менш розповсюдженими є випадки, коли стосовно зниклої особи було вчинено вбивство сторонньою особою. Такі ситуації є атиповими (нестандартними) для такої категорії кримінальних проваджень. Крім цього, варто враховувати той факт, що певний відсоток заяв і повідомлень про безвісне зникнення особи взагалі не має кримінального характеру.

Залежно від обставин зникнення особи, типовими є такі слідчі ситуації:

1) потерпілий пішов із будинку й не повернувся;

2) потерпілий виїхав у відрядження (на заробіток) і не повернувся;

3) потерпілий пішов (поїхав) до родичів, друзів, знайомих і не повернувся;

4) потерпілий разом з іншими особами залишив місце перебування й не повернувся;

5) потерпілий зник на шляху слідування;

6) потерпілий виїхав із будинку, прибув за місцем призначення, але додому не повернувся;

7) потерпілий – дитина – вийшов у двір і не повернувся [11, с. 17–18];

8) потерпілий – військовослужбовець або цивільна особа, яка перебуваючи в зоні проведення Антитерористичної операції на сході України, загинула або потрапила в полон.

Особливістю, що поєднує вищепераховані слідчі ситуації, є те, що в усіх них переважає неочевидний характер убивства, особа жертви відома, відсутня інформація про особу злочинця.

Після внесення відомостей про подію до Єдиного реєстру досудових розслідувань необхідним є проведення нижчеподаного алгоритму заходів, спрямованих на з'ясування обставин і можливих причин зникнення, установлення місцезнаходження зниклої безвісти живої особи (або її трупа), розкриття злочину по вказаному факту.

Обов'язково потрібно встановити, чи був в особи мобільний телефон, якщо так, то його номер та IMEI абонента; контакти зниклої особи в соціальних мережах Інтернет. Це дасть змогу згодом використати можливості операторів мобільного зв'язку та комп'ютерної мережі Інтернет і отримати дані, використання яких може сприяти з'ясуванню обставин зникнення особи або встановленню її місцезнаходження. З'ясується наявність в особи електронної платіжної картки: її вид, банківська установа, у якій відкрито рахунок, наявність коштів на рахунку, коло осіб, яким відомий Pin-код.

Для розробки та надсилання орієнтувань і розшукових завдань варто отримати від заявника, близьких родичів чи знайомих фото зниклої особи; скласти опис зовнішніх ознак, особливих прикмет, речей і її одягу на день зникнення.

Інформувати й залучити в установленому порядку особовий склад органів внутрішніх справ (Національної поліції) до проведення заходів щодо розшуку безвісно зниклої особи.

Використовувати бази даних оперативних обліків органів внутрішніх справ (Національної поліції).

Інформувати громадськість і засоби масової інформації про безвісне зникнення особи.

З'ясувати факт знаходження зниклого в родичів чи знайомих; у лікарнях; моргах, спеціальних установах міліції; слідчих ізоляторах тощо.

Проводити оперативно-розшукові заходи. Зауважимо, що з цією метою заводиться оперативно-розшукова справа, у межах якої й провадиться ОРД підрозділами карного розшуку органів внутрішніх справ, пов'язана з установленням місцезнаходження безвісно відсутньої особи та обставин її зникнення.

Проводити державний розшук безвісно зниклих осіб. Якщо є підстави вважати, що внаслідок цього може бути завдано шкоди інтересам держави, розшук здійснюється оперативними підрозділами Служби безпеки України: Департаментом контррозвідки, Департаментом контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки, Департаментом захисту національної державності, Головним управлінням по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю, Головним управлінням контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері економічної безпеки й регіональними органами Служби безпеки України.

За необхідності провести повторний огляд за місцем проживання, навчання чи останнього місяця перебування зниклої особи з ретельним виявленням і фіксацією слідів, матеріальних об'єктів та інших речових доказів.

Проводити низку інших слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій: допитів, обшуків, різноманітних

експертиз, залежно від обставин конкретного кримінального провадження.

Насамкінець зупинимось на тому, що на сьогодні суттєвою проблемою є ідентифікація тіл загиблих у зоні проведення антитерористичної операції. Дуже часто її вирішення стає можливим лише завдяки проведенню молекулярно-генетичної експертизи. За повідомленням Радника Президента України з гуманітарних питань О. Богомолець, станом на 08 вересня 2015 р. на проведення експертиз цього виду надійшло 1 671 фрагмент тіл загиблих. Виділені з них ДНК-профілі засвідчили належність цих фрагментів 758 особам, із яких завдяки ДНК-аналізу вдалося ідентифікувати 418 осіб, котрі зникли безвісти в зоні проведення АТО [12].

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що сутність ситуаційного підходу розслідування злочинів передбачає визначення типових ситуацій на основі узагальнення безлічі кримінальних проваджень по певному виду злочинів і формування рекомендацій щодо висунення версій, організації, планування та здійснення комплексу оперативного-розшукових заходів, негласних слідчих (розшукових) дій, слідчих (розшукових) дій, з метою перевірки висунутих версій безвісного зникнення особи. У статті було описано кілька класифікаційних підстав для поділу типових ситуацій на види по досліджуваній категорії злочинів, висвітлено основні заходи для їхнього вирішення. Водночас проблема є багатоаспектною й потребує подальшого дослідження.

Література:

1. Веліканов С.В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / С.В. Веліканов. – Х., 2002. – 218 с.
2. Весельський В.К. Слідча ситуація як категорія криміналістичної тактики / В.К. Весельський // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2011. – № 25. – С. 193–199.
3. Горбачевський В.Я. Слідчі ситуації початкового етапу розслідування умисних вбивств / В.Я. Горбачевський // Актуальні проблеми досудового розслідування : зб. тез доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – С. 28–32.
4. Дубовой А.П. Типичные следственные ситуации и криминалистическая характеристика в методике расследования краж с проникновением в жилище : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А.П. Дубовой. – К., 1986. – 21 с.
5. Когутич І.І. Типові ситуації початкового етапу розслідування вбивств та обумовлені ними алгоритми слідчого / І.І. Когутич // Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». – 2013. – Вип. 1. – С. 233–247.
6. Веліканов С.В. Ситуаційний підхід у методиці розслідування злочинів / С.В. Веліканов // Проблеми законності. – 2008. – Вип. 96. – С. 173–179.
7. Возгрин І.А. Криминалистические характеристики преступлений и следственные ситуации в системе частных методик расследования / И.А. Возгрин // Следственная ситуация : сб. науч. тр. – М., 1985. – 80 с.
8. Матусовський Г.А. Ситуаційний підхід до розслідування злочинів / Г.А. Матусовський // Криміналістика : [підручник]. – Х. : Право, 1998. – С. 167–368.
9. Мудьюгин Г.Н. Расследование убийств по делам, возбуждаемым в связи с исчезновением потерпевшего / Г.Н. Мудьюгин. – М. : Все-союз. ин-т по изучению причин и разраб. мер предупред. преступности, 1967. – 138 с.
10. Іщенко А.В. Криміналістичне забезпечення розшуку безвісно відсутніх осіб : [посібник] / А.В. Іщенко, А.С. Шевченко ; за заг. ред. І.П. Красюка. – К. : РВВ МВС України, 2005. – 146 с.
11. Булулуков О.Ю. Методика расследования убийств при отсутствии трупа : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / О.Ю. Булулуков ; НЮАУ. – Х., 1997. – 18 с.
12. ДНК-експертиза допомогла впізнати тіла 418 загиблих в АТО // Українська Правда. – 2015. – 08 вересня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua>.

Мазурок О. Я. Ситуационный подход в расследовании преступлений, связанных с безвестным исчезновением человека

Аннотация. В статье выделены типичные ситуации первоначального этапа расследования преступлений, связанных с безвестным исчезновением человека, освещены наиболее оптимальные пути их решения.

Ключевые слова: расследование преступлений, безвестное исчезновение человека, типичные следственные ситуации, ситуационный подход в расследовании преступлений.

Mazurok O. Using situational approach in investigating the fact of disappearance of an unknown person

Summary. Allocated the typical situation, the initial phase of the investigation of crimes, related to the obscure disappearance of persons and highlights the most optimal solutions.

Key words: crime investigation, untraceable disappearance of persons, typical investigating the situation, situational approach in the investigation of crimes.